

על המזוזה

מצוות מזוזה חביבה על הכל. מגוון גדול של בתי מזוזה מצוי בכל חנות תשמישי קדושה, והחולפים על פני בית מזוזה הקבוע בצד הדלת ממהרים לנשקו, מפאת חיבת המצווה. מהי משמעותה של מצווה זו? אילו רעיונות גלומים בה, ומה ניתן לדלות מתוך עיון בפרשות בתורה בה מופיעה מצווה זו, ומהלכותיה בשו"ע?

א.

כידוע, מצוות מזוזה מופיעה בשתי פרשיות בתורה. את אותן פרשיות אנו כותבים על קלף, וקובעים על מזוזות בתינו ובשערינו:

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל, ה' אֶחָד! וְאַהֲבַת אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ, כָּל לְבָבְךָ וְכָל נַפְשְׁךָ וְכָל מְאֹדְךָ. וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה - אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם - עַל לְבָבְךָ. וְשָׁנַנְתָּם לְבִנְיָךְ, וְדִבַּרְתָּ בָם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלֶכְתְּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ. וְקָשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יָדְךָ, וְהָיוּ לְטֹטְפֹת בֵּין עֵינֶיךָ; וּכְתַבְתָּם עַל מְזוּזֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ. (דברים ו, ד-ט).

וְשָׁמַרְתָּם אֵת דְּבָרֵי אֱלֹהַי עַל לְבָבְכֶם וְעַל נַפְשְׁכֶם וְקָשַׁרְתָּם אִתָּם לְאוֹת עַל יָדְכֶם וְהָיוּ לְטֹטְפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם. וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלֶכְתְּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ. וּכְתַבְתֶּם עַל מְזוּזֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ. (שם יא, יח-כ).

הפרשה הראשונה היא חלק מפתחת נאום המצוות של משה בערבות מואב. לאחר הפתיחה ההיסטורית, בה משה מספר לדור המדבר - ערב כניסתו לארץ - על מעמד הר סיני וקבלת התורה ("לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת, כי אתנו, אנחנו אלה פה היום, כלנו חיים"), משה עובר לדבר על "המצווה, החוקים והמשפטים" שה' ציווה עליו להעביר לעם, למען יראו את ה' וילכו בדרכו בארץ המובטחת, ולמען יארכו ימי ישיבתם עליה. בנקודה זו הנאום עובר להצהרת האמונה והקריאה לאהבת ה', ומיד לאחר מכן משה מחלק הנחיות מעשיות: יש לשים את הדברים "על הלב" - להפנים, להתייחס, לזכור - וכן לשנן אותם לדור הבא, להעלות אותם על דל השפתיים בכל הזדמנות (בבית ובדרך, בערב ובבוקר). בנוסף, מעבר לחובת הזכירה, הסיפור והדיבור, יש לקשור את אותם דברים על היד, להניחם בין העיניים, ולכתוב אותם על מזוזות הבתים והשערים.

ניתן להבחין כאן בשלושה מעגלים: **המעגל הפנימי** - בין אדם לעצמו - אשר בא לידי ביטוי בעצם ההצהרה ובחובת הנתינה על הלב; **המעגל הפרטי** - בין אדם לסביבתו הקרובה - אשר בא לידי ביטוי בחובת הדיבור והסיפור; ו**המעגל החיצוני** - בין אדם לעולם שמבחוץ - אשר בא לידי ביטוי בחובה לענוך בפועל את הצהרות האמונה והאהבה, וכן להניף אותן כדגל על כל בית וחצר.

גם בפרשה השנייה משתמש משה באותם ביטויים ממש, אולם מדבר על זכירת פן אחר של הברית. ההקשר המקומי של פרשה זו הוא הקשר המיוחד בין ה' לארץ ישראל. משה מזכיר את היציאה ממצרים - גן הירק התמידי, ואת המעבר לארץ ישראל - "אַרְץ הָרִים וּבְקָעָה, לְמִטַּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מַיִם", ארץ שמעשי היושבים בה משפיעים ישירות על מצבם הכלכלי. את אותו רעיון, מסיים משה, ואת אותה ברית, יש להוסיף לפרשה הקודמת; גם אותם יש לשים על הלב, וללמד את דור ההמשך. גם אותם יש לענוך על הלב ובין העיניים, ולכתוב על מזוזות הבתים והשערים.

התורה מצווה על הפנמה כלפי פנים והצהרה כלפי חוץ, גם של מעמד הר סיני וגם של יעוד ארץ ישראל; מדובר בשני חלקים בלתי נפרדים של הברית עם ה', תכלית יציאת מצרים וההבטחה לאבות.¹

מצוות מזוזה, אם כן, מהווה חלק משמעותי מן התהליך המדובר, ובפרט החלק של ההחצנה והפניה כלפי חוץ. הרואה בית שיש עליו מזוזה, קורא בכך את אותם רעיונות גדולים, ומבין שלפניו בית שכרת ברית עם הקב"ה. כך ניתן גם לראות את היחס שבין מצוות תפילין ומצוות מזוזה, והצורך בשתייהן: התפילין מעידים על האדם העונד אותם, באופן פרטני ואישי, שהוא כרת ברית עם ה' ביציאת מצרים וקבלת התורה. כנגדם מעידה המזוזה על הבית, כיחידה משפחתית של 'בית אב', שהדרים בו רואים עצמם כחלק מאותה הברית ומחוייבים לנהוג על פיה.

ב.

מכאן קצרה הדרך להשוואה לפסח מצרים. אמנם, מצוות מזוזה הוזכרה רק בפרשיות שבספר דברים, אך מצוות תפילין הוזכרה גם בשתי פרשיות בספר שמות - "קדש לך", "והיה כי יביאך". למעשה מדובר בשני חלקים של אותה פרשה, אותה אמר משה לעם תוך כדי יציאת מצרים עצמה (או מעט לפנייה):

¹ אגב, מעניין שאצל השומרונים נהגו לכתוב את המזוזות מעל למשקופי הבתים, על לוח אבן. הם לא קיבלו את ההשוואה בין מזוזה לס"ת, אלא פירשו את הפרשה לפי פשטה.

וְהָיָה כִּי יִבְיָאָךְ ה' אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחֲתִי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִיטִי וְהַיְבוֹסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לֵאמֹר לְךָ, אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ, וְעָבַדְתָּ אֶת הָעִבְרָה הַזֹּאת בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה: שְׂבָעַת יָמִים תֹּאכַל מִצֵּאת, וּבַיּוֹם הַשְּׂבִיעִי תָגֵל. מִצּוֹת יֹאכַל אֶת שְׂבָעַת הַיָּמִים, וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ חֶמֶץ וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ שָׂאֵר בְּכָל גִּבְלֶךָ. וְהִגַּדְתָּ לְבָנֶיךָ בַּיּוֹם הַהוּא, לֵאמֹר: בָּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם.

וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל יָדְךָ וּלְזִכְרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה' בְּפִיךָ כִּי בְּיַד הַזִּקְנָה הוֹצֵאָךְ ה' מִמִּצְרָיִם...

וְהָיָה כִּי יִשְׁאֲלֶךָ בֶּןְךָ מָחָר, לֵאמֹר: מָה זֹאת? וְאָמַרְתָּ אֵלָיו: בַּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרָיִם, מִבֵּית עֶבְדִּים. וַיְהִי כִּי הִקְשָׁה פְּרַעְה לְשַׁלְּחָנוּ, וַיַּהַרְגֵהוּ כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם - מִבְּכֹר אָדָם וְעַד בְּכוֹר בְּהֵמָה; עַל כֵּן אֲנִי זֹכֵר לֵה' כָּל פֶּטֶר רֶחֶם הַזִּקְרִים, וְכָל בְּכוֹר בְּנֵי אֶפְרָיִם. וְהָיָה לְאוֹת עַל יָדְכָה וּלְטוֹטְפֹת בֵּין עֵינֶיךָ, כִּי בַּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרָיִם.

(שמות יג, ה-טז).

פרשה זו עוסקת בקרבן הפסח - "העבודה הזאת בחודש הזה", ובמצוות הקדשת הבכורות. ניתנת כאן הנחייה ברורה מאת הקב"ה, ולפיה את פסח מצרים ומכת בכורות יש להנציח לדורות הבאים, דרך אותן מצוות שנוהגות לדורות בארץ האבות: את מעמד אכילת הפסח במצרים יש לציין מדי שנה באכילת קרבן הפסח, ואת נס מכת בכורות יש לציין בכל הולדת בכור במשפחה או בעדר.

ברור מדוע לא נזכרה כאן מצוות מזוזה: עם ישראל, ברגעי יציאתו ממצרים, היה רחוק ריחוק מנטלי משמעוטי מהקמת בתים וקביעת מזוזות. זאת לעומת הקרבנות, הקדשת הבכורות, והנחת התפילין - אשר מתאימים לכל מקום ובכל מצב. אמנם, ברור מלשון הפסוקים שגם פרשיות אלו מיועדות לקיום בארץ (פעמיים מוזכר "והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני..."); אך עדיין - לא שייך לדבר על מזוזות בתים, עם אנשים שזה עתה ברחו מבתיהם, ומנסים לשמר את התא המשפחתי באוהל או במדבר הפתוח.

לעומת זאת, אם נחזור למאורע המקורי, שאותו מציינים לדורות ע"י המצוות בפרשיות אלו - הרי שנוכל למצוא דגם ראשוני של מצוות מזוזה, תוך כדי פסח מצרים ומכת בכורות. הכוונה למצוות נתינת הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות, שנאמרה כהכנה לאותו לילה גורלי:

וַדְּבָרוּ אֶל כָּל עַדְתֵּי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר: בָּעֶשֶׂר לַחֹדֶשׁ הַזֶּה, יִקְחוּ לָהֶם אִישׁ שֶׂה לְבֵית אָבִתּוֹ, שֶׂה לְבֵיתוֹ. וְאִם יִמְעַט הַבֵּית מִהֵית מִשֶּׂה - וְלָקַח הוּא וְשִׁכְנוֹ הַקָּרֵב אֶל בֵּיתוֹ בְּמִקְוֵה נֶפֶשׁ; אִישׁ לְפִי אֶכְלוּ תִּכְסּוּ עַל הַשֶּׂה... וְשִׁחֲטוּ אֹתוֹ כָּל קֹהֵל עַדְתֵּי יִשְׂרָאֵל בֵּין הָעֶרְבָּיִם.

וְלָקְחוּ מִן הַדָּם וַיִּתְּנוּ עַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְעַל הַמִּשְׁקוֹף עַל הַכֹּתִים אֲשֶׁר יֵאָכְלוּ אֹתוֹ בָּהֶם...
וַעֲבַרְתִּי בָאָרֶץ מִצְרַיִם בַּלַּיְלָה הַזֶּה, וְהָכִיתִי כָל בְּכוֹר בָּאָרֶץ מִצְרַיִם - מֵאֲדָם וְעַד בְּהֵמָה -
וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים, אֲנִי ה' . וְהָיָה הַדָּם לָכֶם לָאֵת עַל הַכֹּתִים אֲשֶׁר אֶתֵּם
שָׁם, וְרָאִיתִי אֶת הַדָּם וּפָסַחְתִּי עֲלֵכֶם, וְלֹא יְהִיָּה בְכֶם נֶגֶף לְמַשְׁחִית בְּהֶפְתִּי בָאָרֶץ
מִצְרַיִם" (שם יב, ג-יג בדילוגים).

גם בפרשה זו מודגש בבירור התא המשפחתי - "שה לבית אבות, שה לבית". גם פה הבית מסומן, והסימון מיועד לראיה ולאות - "והיה הדם לכם לאות... וראיתי את הדם". האם גם פה מדובר על הצהרת נאמנות וביטחון בברית? או שמא בפסח מצרים היסוד לאות זה שונה?

לכאורה, בפסוקים מוזכר עניין אחר - מושג השמירה: "ופסחתי עליכם, ולא יהיה בכך נגף למשחית בהכותי בארץ מצרים". הדם מוצג כאות לשמירה ולהגנה, דבר שמקבל חיזוק משמעותי מהאיסור לצאת מפתח הבית עד הבוקר (כמופיע בהמשך הפרק, בדברי משה אל זקני העם). אלא שגם פה יש משמעות להצהרת נאמנות לה': כך מקובל להסביר את הצורך בלקיחת השה ארבעה ימים לפני מועד שחיטתו, וכך ניתן גם לראות את הצורך בשחיטה משותפת של "כל עדת ישראל" באותה שעה, על פתחי הבתים.² בהמשך לכיוון זה, נוכל להסביר את נתינת הדם כהצהרה כלפי חוץ, ממש כמו במצוות מזוזה.

אליבא דאמת, שני כיוונים אלו בהבנת נתינת הדם קיימים בדברי חז"ל. במכילתא דר' ישמעאל, נחלקו התנאים בשאלה זו בדיוק. בפסוק נאמר "וְהָיָה הַדָּם לָכֶם לָאֵת", דבר שניתן להתפרש לכאן ולכאן:

ר' נתן אומר: מבפנים; או אינו אלא מבחוץ? ת"ל 'והיה הדם לכם לאות' - לכם לאות, ולא לאחרים לאות. ר' יצחק אומר: לעולם מבחוץ, כדי שיהיו המצרים רואין ומיעיין מתחתכין (מסכת דפסחא פ' ו').

לשיטת ר' נתן, תכלית הדם הוא האות לישראל עצמם. המסר מיועד לאוכלי הפסח, שכורתים בזאת ברית עם א-להי אבותם, ונהיים לעם: "ונתן להם שתי מצוות - דם פסח ודם מילה, שמלו באותו הלילה, שנאמר 'מתבוססת בדמך', בשני דמים" (רש"י שם ו). בשעת אכילת הפסח, שהיא שעת מכת בכורות, יש חשיבות עליונה בכך שישראל יבינו ויפנימו שהקב"ה שומר עליהם ומגן עליהם, הם חוסים בצילו ולמשחית אין רשות לגעת בהם לרעה.

² אם נניח ש'סף' משמעו פתח הבית, דבר הנתון במחלוקת תנאים במכילתא לקמן.

ר' יצחק, לעומת זאת, סובר שהאות מופנה כלפי חוץ - "וְרָאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם ה' נִקְרָא עָלֶיךָ, וַיֵּרָאוּ מִמֶּנִּי". מטרת האות אינה, לפי שיטה זו, קביעת תחושת הישמרות ותלות של העם בה', אלא ההצהרה וההחצנה של הביטחון הזה, והפגנתו אל מול המצרים. המצרי הרואה את בית שכונו הישראלי עטור בדם הפסח, מבין שיש פה סימון ותיחום; הוא שמע את אזהרתו של משה לפרעה, הוא חושש מפני המכה שעומדת להנתך על ביתו, וכשהוא רואה למולו את בתי בני ישראל מובדלים לטוב - 'מעיו מתחתכין' מרוב פחד ואימה. זה השלב ה(כמעט) סופי בניצחון על המצרים, רגע לפני שהקימו קול זעקה ואמרו: 'כולנו מתים!'

ג.

אם נחזור למזוזה, נראה שאכן היו רבים שקראו את הפרשיות ברצף אחד: על אף שעניין השמירה לא מוזכר בפירוש בפרשיות מזוזה, ניתן ללמוד עליהן מהשוואה לדם הפסח במצרים.

ואכן, התפישה של מזוזה כשומרת על הבית ועל הדירים בו - מפני המזיקים או מפני החטא - נפוצה במקומות רבים, וניתן למצוא אותה כבר בגמרא, במסכת מנחות:

אמר רבא: מצווה להניחה בטפח הסמוך לרשות הרבים. מאי טעמא? רבנן אמרי: כדי שיפגע במזוזה מיד. רב חנינא מְסוּרָא אמר: **כי היכי דחנינא**. אמר רבי חנינא: בוא וראה, שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם - מדת בשר ודם, מלך יושב מבפנים ועם משמרין אותו מבחוץ; מדת הקב"ה אינו כן, עבדיו יושבין מבפנים **והוא משמרין מבחוץ**, שנאמר 'ה' שומרך ה' צלך על יד ימינך' (מנחות לג:).

הרמב"ם לא הזכיר מחלוקת זו כשפסק את דברי רבא. עם זאת, נראה שאימץ את משמעות המזוזה כשמירת, כאשר להבנתו הכוונה היא לשמירה מן החטא:

חייב אדם להיזהר במזוזה, מפני שהיא חובת הכול תמיד. וכל עת שייכנס וייעצא, יפגע בייחוד שמו של הקדוש ברוך הוא... אמרו חכמים, כל מי שיש לו תפילין בראשו ובזרועו, וציצית בבגדו, ומזוזה בפתחו - מוחזק לו שלא יחטא, שהרי יש לו מזכירים רבים; **והן הן המלאכים שמצילין אותו מלחטא**, שנאמר 'חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם' (הלכות תפילין מזוזה וס"ת, פ"ו הי"ג).

אמנם, מדברי הטור נראה שהוא פירש את הרמב"ם כמתעלם כליל ממרכיב השמירה במזוזה. לכן, לאחר שהביא את דבריו - הוסיף עליהם את שיטת רב חנינא מסורא:

וצריך לזהר בה מאד...מפי שיש במזוזה יחודו של הקב"ה ותמיד בבואו ובצאתו
יזכור יחודו של הקב"ה ויתן יראתו על פניו לבלתי יחטא... וגדולה מזה - שהבית
נשמר על ידה, כמו שדרשו בפסוק ה' שומרך וגו' (יו"ד רפה).

ה'בית יוסף' (שם) הסביר, מדוע סיבת השמירה נחשבת 'גדולה מזה':

משום דאריכות ימים הוא נס נסתר ושמירת הבית הוא נס נגלה, שהדרים בשאר בתים
שאינן בהם מזוזה ניזוקין והדר בבית שיש בו מזוזה נצול.

נסכם, אפוא, את שהעלינו. על אף שמשמעותה של המזוזה כשומרת על הבית לא
עולה בפירוש מהפרשיות העוסקות במזוזה בספר דברים, יש לה יסוד בפרשת פסח
מצרים, לפחות לדעת ר' נתן במדרש. קיים קשר הדוק בין אותה פרשה לבין מצוות
מזוזה, וממילא יש היגיון רב בחיבור של שתיהן יחד. זאת לעומת הגישה הרואה
במזוזה אות המופנה כלפי חוץ, כפי שמשמע מפסוקי התורה לגבי מזוזה. גם גישה זו
יכולה לראות גם בפסח מצרים חיזוק לדבריה, כדברי ר' יצחק במדרש.³

ד.

על פי הדברים הללו, נרצה לבחון מחלוקת בהלכות מזוזה.
הרמב"ם כותב, שהבית בפתחו נקבעת המזוזה "יהיה עשוי לדירת אדם" (הלכות
מזוזה ו, א). בהמשך הפרק הוא מפרט:

בית התבן, בית הבקר, בית העצים, בית האוצרות - פטורין מן המזוזה, שנאמר 'ביתך'
- ביתך המיוחד לך, פרט לאלו וכיוצא בהן (שם ז).

דברים אלו הם בהמשך לברייתא ביומא (יא ע"א). הרא"ש, לעומת זאת, הבין שגם
בבתים מסוג זה יש חובה לקבוע מזוזה:

ובית התבן ובית הבקר ובית העצים והאוצרות שהנשים רוחצות בהן פטורין מן
המזוזה. הא סתמא חייבין, ודלא כמ"ש הרמב"ם ז"ל... (הלכות קטנות, הלכות מזוזה
טו).

לכאורה, שאלה זו נתונה במחלוקת תנאים בברייתות, ובהמשך לכך במחלוקת
אמוראים - רב כהנא ורב יהודה. 'ערוך השולחן' (יו"ד רפו, ט) הסביר שהן הרמב"ם והן

³ אם כי הדבר לא הכרחי, שהרי ניתן לומר שגם לבעלי דעה זו מטרת הדם בפסח מצרים היתה
כלפי פנים. אם כך, יש לחלק בין שתי המצוות הללו: נתינת הדם במצרים כוונה כלפי אוכלי
הפסח, ואילו המזוזה מתייחסת לרואים את הבית.

הרא"ש תמכו יתידותיהם ברי"ף (הלכות מזוזה ו:), אלא שהיו גרסאות שונות בדבריו.⁴ אולם, מעבר לכך, ניתן להסביר טעמי מחלוקת זו בשאלה שהצגנו לעיל. אם עיקר משמעותה של מצוות מזוזה קשור להשפעתה על בני הבית (שמירה מפני מזיקים או הגנה מחטא), אין סיבה לקבוע מזוזה במקום שאינו בית העשוי לדירת אדם. בבית כזה אין על מי להשפיע ולהגן: התבן שבמתבן, הפרות שברפת, והעצים שבמחסן לא יתקדמו ביראת ה' בעקבות קביעת המזוזה על פתחם. גם המזיקים לא יחפשו שם במי לפגוע. כל מושג השמירה לקוח מעולם בני האדם: הם הזקוקים להגנה ולשמירה, לא בעלי חיים או חפצים דוממים.⁵

לעומת זאת, אם משמעה של המצווה הוא דווקא בהצהרה כלפי חוץ - כל מבנה השייך לאדם מישאל יכול להוות הזדמנות נוספת לאותה קריאה, המכוונת לכל הרואים ולכל באי עולם. אין הבדל תהומי בין ההצהרה "בבית זה גרים אנשים שבאו בברית עם א-להי ישראל", לבין ההצהרה "מחסן זה שייך לאיש שבא בברית עם א-להי ישראל". ייחוד ה' ואהבתו, ברית סיני והברית על ארץ ישראל, מקבלים את הבמה הראויה להם בבית תבן מאובק, כמו בבית מטופח עם גג רעפים אדום.

ה.

מעניין לציין שרש"י, בפירושו על התורה, נוקט בפירוש המתאים לאחת מן הדעות באותה מחלוקת. בפרשת פסח מצרים, לגבי החיוב לתת את הדם "על הבתים", כתב רש"י:

על הבתים אשר יאכלו אתו בהם. ולא על משקוף ומזוזות שבבית התבן ובבית הבקר,
שאינן דרין בתוכו (שמות יב, ז).

אם נרצה להכניס את רש"י למודל שהצענו, נצטרך להניח שהוא מאחד בין מצוות נתינת הדם ובין מצוות מזוזה (כמו בעלי גישת השמירה), וכן שהוא סובר כרמב"ם שדווקא 'בית העשוי לדירת אדם' מזיקק מזוזה (כפי שמתבקש מאותה גישה).

⁴ השאלה היא האם יש לגרוס "ובית התבן ובית הבקר ובית העצים ובית שהנשים רוחצות בהן -" (שאז מדובר בפטור גורף הכולל את כל הבתים הללו), או שיש לגרוס "ובית התבן ובית הבקר ובית העצים שהנשים רוחצות בהן" (שאז הרחצה בבית היא הפוטרת אותו מהמזוזה, ולא עצם העובדה שלא נעשה לדירת אדם).

⁵ אמנם, בגמרא בבבא קמא (כא ע"א) יש דעה שבית שומם מזמין נוכחות של שדים, אך בהמשך אותה סוגיה נאמר שכל שימוש שהוא מציל את הבית מאותם שדים, אפילו שימוש ב"ציבי ותבנא"-

הבה נבדוק את הדבר - האם אכן נקט רש"י בגישת השמירה? לפי ההנחות שהנחנו, רש"י אמור להסביר שמצוות נתינת הדם כוונה לחלק הפנימי של פתחי הבתים. זאת בהמשך לגישה הרואה במזוזה אמצעי הגנה ושמירה, וכפי שסבר ר' נתן במכילתא. ואכן, לגבי המילים "לכם לאות", פירש רש"י:

ולא לאחרים לאות - מכאן שלא נתנו הדם אלא מבפנים (שם יג).

אם נכונים דברינו, אולי נוכל להסביר כך את שיטת רש"י במקום נוסף. בגמרא במנחות (לג ע"א) מביא רב יהודה בשם רב את ההלכה "עשאה כמין נגר - פסולה". רש"י הסביר שהבעיה היא להניח את המזוזה "כמו בריח", כלומר: אופקית, בניצב לגובה הדלת. הנימוק שהוא נותן לפירושו עמום: "דמצותה לתתה באורך בסף". ר"ת (בתוס' שם ד"ה הא) חלק על פירוש זה, והסביר את הסוגיה להפך: מזוזה פסולה אם היא מועמדת אנכית, וכשרה אם היא מונחת אופקית. ר"ת מנמק את דבריו כך:

דמעומד לאו דרך כבוד הוא, ו'קבורת חמור' קרי ליה... וספר תורה ולוחות שבארון מושכב ולא מעומד ... צא ולמד, דהא מעשה בכל יום כשספר תורה עומד על הבימה הכל עומדין, וכששליח ציבור מושיכו הכל יושבין.

ר"ת מדמה את המזוזה לספר תורה, ללוחות הברית ולמת שיש לקברו. הצד השווה בכל הדוגמאות הללו הוא שבכולן יש צורך לנהוג בכבוד בדבר שלפנינו, ולהשכיבו בצורה מסודרת במקביל לקרקע.

אם כן, מה סובר רש"י? ייתכן שרש"י הולך לשיטתו, שהמזוזה נועדה לשמור על הבית. ממילא, לא מדובר ב'אות מתה', בחפץ מכובד שיש להניחו בזהירות במקומו, אלא ב'אות חיה', בשם ה' העומד על משמרתו יומם ולילה, לא ינום ולא ישן. זאת בדומה לדברי הגמרא במנחות (לעיל), אשר השתמשה בדימוי של "עבדיו יושבין מבפנים והוא משמרן מבחוץ": במקום שהמלך ישב בארמון והשומרים יעמדו וישמרו עליו, עבדי ה' יושבים בביתם והוא ניצב על משמרתו בחוץ. ואכן, התוס' בב"מ (קב ע"א ד"ה גובתא), שדייקו מהגמרא כדברי רש"י ("מכאן נראה כמו שפירש רש"י במנחות, שמעמידין המזוזה מעומד..."), הבינו כדבר פשוט שתפקיד המזוזה הוא לשמור ולהגן: "לפי שהמזיקין באין בבית שאין בו מזוזה וכשנוטלה כאילו מזיק אותן שידורו בבית".

ממילא, את דעת ר"ת נוכל להסביר כהולכת בדרך האלטרנטיבית: המזוזה מהווה הצהרה כלפי חוץ, ובתור שכזו היא בודאי משמשת כספר תורה כתוב וחתום, שמן הראוי שיושכב ולא יועמד. המוקד הוא לא בפעולת המזוזה עצמה, אלא בתודעת העוברים והשבים על פני הבית. ממילא, עדיף להניח את המזוזה אחר כבוד, והרואה אותה יסיק את המסקנות בכוחות עצמו.

באופן דומה ניתן להסביר את התלבטותו של המגן אברהם (או"ח יט, א), לגבי ברכתו של אדם הבא לקבוע מזוזה בבית אך עדיין לא נכנס לגור בו. אם המוקד הוא בהצהרה כלפי חוץ, אזי ברגע שהבית שייך ליהודי - יש לקבוע בו מזוזה בברכה. אך אם העיקר הוא לשמור על הדריס בבית, תיתכן האפשרות - כאשר האדם טרם עבר להתגורר בדירה - לקבוע מזוזה בלי ברכה.

ו.

ניתן, כרמוז לעיל, להציע גישת ביניים. במצרים, מוקד השמירה הוא המרכזי. מרכיב עיקרי בתהליך יציאתם של ישראל ממצרים היה הפנמת הרעיון שהקב"ה שומר ומגן עליהם מכל רע, והוא יורד לנגוף את מצרים ולפסוח על בתי ישראל. בארץ האבות, לעומת זאת, יש להתמקד דווקא בפניה אל כל העוברים והשבים, מתוך תחושת שליחות כמו של אברהם, "ויקרא שם בשם ה'".

למעשה, אך מתבקש למצוא את אותם שני מוקדים במזוזה שזורים לכל אורך הדרך. הדבר נובע מאפיינה של המזוזה: המזוזה היא חלק מפתח הבית, ועומדת בדיוק על הגבול שבין הפנים והחוץ. האדם עובר על פניה הן בכניסתו מרשות הרבים לרשותו, והן ביציאתו לקראת המפגש עם העולם שבחוץ. מכאן נובעת המבוכה ההלכתית במקרה של פתח שבין שני בתים (בית יוסף רפט ד"ה ומ"ש ואם אינו ניכר) - בפתח כזה מיטשטשים הגבולות שבין כניסה ויציאה, הגדרת הכיוון משתנת לפי זווית הראיה. כך גם נוכל להסביר את מנהגנו (כפי שציין כבר רמ"א), לקבוע את המזוזה באלכסון, וכך להביא לידי ביטוי הן את שיטת רש"י והן את שיטת ר"ת, ולמעשה ליישם את שני הכיוונים הקיימים במזוזה.

אם כן, נוכל לחתום במעין הפתיחה: לפני הכניסה לארץ משה מצווה על קביעת המזוזה כקריאה חד משמעית לכל באי עולם, הצהרת נאמנות של בני הבית. לפני היציאה ממצרים משה מדבר בעיקר על נתינת דם כהגנה על יושבי הבית מפני הנגף שמשחית בחוץ. מדובר באותה דלת - אך בזווית ראייה שונה: הבית במצרים עמד בסכנה תמידית, תמיד קיים הצורך לשמור ולגונן, עם רצון ושאיפה לצאת החוצה. בארץ ישראל, לעומת זאת, יש קריאה לפיתוח והתקדמות. זמן ומחשבה מושקעים בעיצוב הכניסה, כך שתבטא את מהות הבית ואף תזמין אחרים אליו. ממצרים העיקר הוא לצאת, אל הארץ העיקר הוא להיכנס.